

LITERÁRNÍ ŽIVOT V NAŠICH ZEMÍCH MŮŽEME

sledovat nepřetržitě od šedesátých let 9. století, kdy byly položeny na Velké Moravě základy ke knižní vzdělanosti našich předků. Staroslověnská tvorba, která se rozvinula na Velké Moravě, nepředstavuje ovšem začátky slovesné tvořivosti u nás; ta se vyvíjela již daleko dříve, byla to však slovesnost ústní, po níž nemáme přímých stop; proto musíme dobu před vznikem knižní vzdělanosti pokládat z hlediska literárních dějin za předhistorickou. Nevylučujeme ji ovšem z dějin slovesnosti, ale obraz její slovesné kultury můžeme podat jen velmi matně, na základě nepřímých pramenů a podle analogie s dochovanými památkami hmotné kultury.

Pro nejstarší historickou dobu naší literatury musíme počítat s tím, že knižní vzdělanost byla dlouho určena jen nepatrné části společnosti a z hlediska celonárodního měla proti ústní slovesnosti podřadnou úlohu. Proto také nelze udělat si podle dochovaných písemných památek přesnou představu o slovesné tvořivosti našich předků v celém jejím rozsahu a jako celek ji zhodnotit. Jsme odkázáni na tu část, která byla fixována písmem. Jestliže ji studujeme, musíme si ovšem být vědomi toho, že studujeme jen jedno (a to nikoli největší) odvětví slovesné tvorby.

Toto odvětví je však vývojově nejdůležitější, neboť v pozdějších časech písemnictví nabývalo stále většího významu a rozsahu a v nové době se stalo hlavním představitelem slovesné tvořivosti; v souvislosti s tím se význam čistě ústní slovesnosti pro literární proces odsunul do pozadí, neboť písemnictví se vyvíjelo na jiné rovině než ústní slovesnost. Je tedy hlavním úkolem literární historie — když nemáme možnost sledovat vývoj slovesné kultury v celém jejím rozsahu — ukázat, jak se postupně rozvíjela knižní vzdělanost, jaké úlohy měla ve společnosti a jak je plnila. K ústní slovesnosti je však nutno stále přihlížet, pokud nám to prameny dovolují. Je to nutné už proto, že nebyla od písemnictví oddělena neprodyšně a že mezi ní a písemnictvím docházelo k vzájemným vztahům, že na sebe navzájem působily.

První vývojové stadium naší slovesnosti sahá od nejstarších dob asi do poloviny 13. století. Protože však ústní slovesnost, která předcházela před nejstaršími písemnými památkami, nedá se sledovat ve svém vývoji, historická doba české slovesnosti začíná teprve devátým stoletím, kdy vznikl nejstarší státní útvar se slovanským vedením na naší půdě — Velká Morava — a kdy byly položeny základy k písemnictví sloužícímu kulturním potřebám našich předků. (O době „předhistorické“, to je o ústní slovesnosti a slovesné kultuře starších období, po níž nemáme přímých stop, bude pojednáno v souvislosti se vznikem písemnictví na Velké Moravě.)

Tak se nám jeví jako zvláštní perioda v literárním životě doba od druhé poloviny 9. století do poloviny 13. století. Literatura v tomto období slouží podpoře nových společenských vztahů, vztahů feudálních, a zároveň bojuje proti ideologii podporující přežitky starší, rodové společenské formace. Tento boj probíhá v oblasti ideologické jako boj křesťanství s pohanstvím a v oblasti literární jako boj literatury vytvářené duchovenstvem s ústní slovesností lidovou.

Literatura vyjadřovala v podstatě vztah vládnoucí třídy k světu a jejím nositelem byl klérus. Protože dosud neexistovalo vědomí národní pospolitosti v dnešním slova smyslu, v literárních projevech nebyla dosud pocítována vázanost české literatury na národní jazyk a čeština se v písemnictví po celá staletí neuplatňovala. Kulturním potřebám našich předků sloužila jako spisovný jazyk nejdříve staroslověnština, k ní později přistoupila a pak ji vystřídal latina a teprve ke konci období byly položeny základy k písemnictví v jazyce českém. Tak se nám jeví 9. až 13. století z hlediska písemnictví v národním jazyce jako doba přípravná.

Ze stanoviska vývoje společenského a politického jsou v této době patrné tři fáze, a ty se výrazně projevují i v životě literárním. Tím je dáno i rozdělení dalších výkladů do tří kapitol. — První kapitola se zabývá 9. stoletím a sleduje vznik staroslověnského písemnictví a jeho rozvoj. Druhá je věnována 10. a 11. století; tehdy se přesunulo těžiště politického a kulturního vývoje po zániku Velké Moravy do Čech, kde vznikl mocný feudální stát. Tato dvě století jsou naplněna úsilím o likvidaci zbytků pohanství, brzdícího rozvoj feudálního řádu. Poslední kapitola je věnována století 12. a první polovině století 13. V této době byly zbytky pohanství zlikvidovány a vyhranil se raný feudalismus.

V každé z těchto fází zasahuje literatura mocně do společenského vývoje a snaží se naň působit. Přitom je charakteristické, že každému období odpovídá specifický poměr k spisovnému jazyku: pro první je charakteristický spisovný jazyk staroslověnský, pro druhé zesilování vlivu latiny a její zápas se staroslověnštinou, pro třetí vítězství latiny nad staroslověnštinou a pomalé pronikání češtiny do písemnictví. Tak znamená každá ze zmíněných fází zvláštní etapu ve vývoji literatury směřující k písemným projevům užívajícím českého jazyka.

Literární život není ovšem možno mechanicky vtačovat do mezníků platných pro vývoj hospodářsko politický, i když je paralelnost vývoje společenského a literárního nesporná, ale je třeba přihlížet k specifickým podmínkám vývoje literárního. Proto si budeme stále klást otázku, jaká byla náplň literárního života v jednotlivých obdobích, v čem byl smysl literárního vývoje, v čem se projevovaly jeho pokrokové tendence a jakých uměleckých prostředků literatura používala.

Základní kulturně historickou událostí v prvním vývojovém období naší slovesnosti byl vznik staroslověnské knižní vzdělanosti v 9. století. Pak následovala dvě století bojů staroslověňštiny a latiny, které skončily dočasným vítězstvím tvorby latinské a zánikem tvorby staroslověnské. Se zánikem staroslověnské slovesnosti nevymizela však tradice slovesné tvorby psané jazykem lidu srozumitelným a vedle latinské knižní osvěty začala klíčit a rozrůstat se literární (tj. nefolklórní) tvorba česká. Zprvu se ovšem omezovala jen na oblast projevů potřebných k náboženskému životu a byla šířena ústně, takže ji při povrchním pohledu nelze postihnout, ve 13. století se však vytvářejí i začátky českého písemnictví a tím dosahuje vrcholu první vývojová fáze našeho slovesného vývoje. Stručně lze tedy říci, že hlavní tendencí slovesného vývoje od nejstarších dob až do poloviny 13. století bylo úsilí jednak o vytvoření knižní vzdělanosti v našich zemích, jednak o uplatnění češtiny v literární tvorbě, a tím o položení základů pro zlidovění některých soudobých kulturních statků.

Písemné památky nám umožňují — jak již bylo řečeno — sledovat vývoj naší slovesné kultury od 9. století. Texty, které se dochovaly z prvních století literárního života v českých zemích, jsou sice kusé a zlomkovité, takže namnoze musíme obraz literárního života do značné míry rekonstruovat, ale přece jen máme dosti památek, abychom mohli odpovédět na základní otázku, jakými cestami šel literární vývoj, jaké úkoly literatura plnila a s jakým úspěchem.

Dochované památky nám zřetelně ukazují, že vývoj neprobíhal přímočaře a bez zákrutů. V abstrakci (která ovšem nutně schematisuje, protože jde o abstrakci obecných tendencí vývoje zhruba čtyř století) jeví se asi takto: v době velkomoravské podporovala literatura zakotvení nového, pokročilejšího společenského řádu. Tvorba staroslověnská, kterou se začínal literární život na Velké Moravě, používala jazyka lidu srozumitelného, ale přímo k lidu se neobrácela. S její pomocí se však vytvořila vrstva domácích vzdělanců, kteří mohli být ideovou oporou nového řádu. Pro svou jazykovou srozumitelnost mohla sice tato literatura vytvořit předpoklady pro postupné zlidovění kultury, tento vývoj byl však brzo přerušen zničením Velké Moravy. Střediskem nového politického i kulturního života staly se Čechy, které se trvale věnovaly do západní kulturní oblasti, jejímž vlivům i dříve podléhaly. Proto se také staroslověňština po rozpadu Velké Moravy octla na půdě přemyslovských Čech v konkurenci s tvorbou latinskou a latině nakonec podlehla.

Latinskou tvorbu v období raného feudalismu nemůžeme však hodnotit jako krok nazpět, neboť za dané hospodářské a politické situace mohla lépe podporovat upevňující se feudalismus, než by jej byla mohla podporovat v přemyslovských Čechách literatura staroslověnská. Latinská tvorba ve srovnání se staroslověnskou byla sice lidu i jazykově nesrozumitelná, ale v té době společenský vývoj už nepotřeboval k podpoře feudálního řádu literaturu lidu srozumitelnou. Lidu srozumitelná tvorba se uplatňovala jen tehdy, když nový řád teprve zakotvoval. Když už pevně zakotvil a zvítězil, nositelé kultury, kteří byli oporou vládnoucí vrstvy, vytvořili si svou výlučnou vzdělanost. A tak máme nyní na jedné straně latinskou literaturu nesrozumitelnou lidu i jazykem, a na druhé straně ústní slovesnost, o jejíž existenci máme sice zprávy, ale kterou neznáme z přímého názoru, neboť nebyla zapisována. Dvojitá tvorba — tvorba určená duchovenstvu a ústní tvorba lidová — existovala ovšem i v období velkomoravském, ale tehdy mezi ní nebyla přehrada jazykové nesrozumitelnosti. Tato přehrada se začala vyvíjet až s uplatňováním latiny ve funkci literárního jazyka. Přesto se však i v latinské tvorbě uplatňoval jistým způsobem zřetel k lidu, jak nám dosvědčují lidové prvky v legendách nebo zápisy pověstí u Kosmy. Kromě toho si zájmy vládnoucí třídy a zřetel k lidu vynucoval na duchovenstvu a v institucích, v nichž se uplatňoval jeho vliv, i používání češtiny v některých oblastech kulturního života, zejména v praxi náboženské a právní. Tím byly kladeny již v období raného feudalismu základy k písemnictví vytvářenému českým jazykem, které vydávalo své první významnější plody v druhé polovině 13. století.

O literárním životě v počátcích naší knižní vzdělanosti je pojednáno v úvodcích k některým edicím textů z této doby: Václav Flajšhans, *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého*, 1903; Václav Chaloupecký, *Na úsvitu křesťanství*, 1942; Antonín Škarka, *Nejstarší česká duchovní lyrika*, 1948.

Z historických spisů mnoho materiálu k poznání tohoto období přináší *České dějiny Václava Novotného I*, 1—3, 1912, 1913 a 1928. O církevněslovanské vzdělanosti viz také spisek Rudolfa Holinky *Svatý Vojtěch*, 1947. Z marxistického hlediska probírá sociální problematiku od 10. století do poloviny 13. století František Graus v *Dějínách venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I*, 1953.

O kulturním životě a zejména o básnické teorii i praxi ve středověku přináší mnoho materiálu Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948.